

DRAŽEN ARBUTINA

VOLTINO 44
HR - 10000 ZAGREB

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK
UDK 72.036(497.5 ZADAR)„1930/40“

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI
ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04 - RAZVOJ ARHITEKTURE I URBANIZMA
ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 02.07.2001. / 13.02.2002.

VOLTINO 44
HR - 10000 ZAGREB

SUBJECT REVIEW
UDC 72.036(497.5 ZADAR)„1930/40“

TECHNICAL SCIENCES
ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04 - DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 02.07.2001. / 13.02.2002.

MODERNA ARHITEKTURA ZADRA UVOD U NJENO RAZUMIJEVANJE

MODERN ARCHITECTURE IN ZADAR AN INTRODUCTION TO ITS APPRECIATION

HRVATSKA
ITALIJA
MODERNA ARHITEKTURA
ZADAR

CROATIA
ITALY
MODERN ARCHITECTURE
ZADAR

Članak govori o modernoj arhitekturi u Zadru tijekom tridesetih godina XX. stoljeća. U članku se ističe važnost arhitektonskog naslijeđa za formiranje svakog arhitektonskog djela u okruženju urbane strukture višetisućljetne povijesti te posebni uvjeti arhitektonske prakse vezani za specifičnosti talijanske arhitekture toga razdoblja. Kako je Zadar u razdoblju između dva svjetska rata bio u sastavu talijanskog kraljevstva, tako je i talijanska arhitektura manifestirana u svojim tadašnjim oblikovnim pravcima. U članku se na primjeru pet karakterističnih realizacija daje osnova za razumijevanje moderne arhitekture Zadra u razdoblju između dva svjetska rata.

The author writes about modern architecture in Zadar in the 1930s. He also emphasises the importance of the architectural heritage for any new construction in a town several millennia old, and the conditions imposed by the specific Italian architecture of the period. As inter-war Zadar was part of the Kingdom of Italy, the houses built in Zadar at that time reflect almost all the contemporary currents in Italian architecture. The article presents examples of five characteristic buildings as a foundation for understanding modern interwar architecture in Zadar.

SOCIJALNO-POLITIČKA OSNOVA

SOCIAL AND POLITICAL FOUNDATION

U razdoblju između dva svjetska rata Zadar je političkim odlukama bio izoliran od svoga šireg hrvatskog zaleđa. Od 1918. godine politička je situacija grad i njegovu najbližu okolicu „loptala” između orbita mlade Države SHS i tadašnjega talijanskog kraljevstva.¹ Nakon Rapalskih sporazuma 1920. godine i aneksije grada Zadra u talijansko kraljevstvo 1921. godine najveći se dio hrvatskog stanovništva iseljava, a velik dio talijanskih useljenika, uz inače brojno domicilno talijansko stanovništvo, u potpunosti mijenja populacijsku sliku grada. U tom je socijalno-političkom svjetlu potrebno promatrati društvene aspekte razvoja građevnih struktura u Zadru i posebice njegove arhitektonske komponente. Stoga je u razdoblju od 1918. pa do 1944. godine zadarska arhitektura dominantno vezana za svoj tadašnji politički kontekst. No, taj kontekst nije nužno vezati samo za puku predodžbu tadašnje zadarske situacije kao spleta političkih odluka diktatorskoga fašističkog režima, već ju je potrebno promatrati i kroz tadašnju geopolitičku situaciju i samu fizičku udaljenost teritorija Zadra od ostatka tadašnjega talijanskog kraljevstva. Navedena je udaljenost stoga bila određeni čimbenik izolacije koji je i zadarsku arhitektonsku praksu činio veoma zanimljivom.

Zanimljivost je bila i prostorna definicija zadarske urbane zone. Područje koje je bilo unutar te političke cjeline bilo je nešto šire nego-

li urbanizirano, gradsko područje, pa su se stoga unutar njega našla naselja Arbanasi, Crno, Dračevac, Ploče, Bokanjac i Crvene kuće. Ta je situacija definirala zadarsko okružje kao relaciju relativno malog i snažnog, obrambenim zidinama limitiranog povijesnog gradskog središta i neurbaniziranih, ruralnih područja. Tenzija je bila posebice potencirana izolacijom tadašnje talijanske zadarske provincije koja je od glavnine talijanskog kraljevstva bila odvojena hrvatskim zaledem ili morem.

Navedeni je međuodnos imao udjela i u stvaranju specifičnih elemenata arhitektonske ekspresije koji su se manifestirali upravo u težnji da se to šire, neurbanizirano područje pretvori u mjesta vrijedna metropolitanskog ugođaja.

ARHITEKTONSKO NASLIJEĐE – TRADICIJA GRAĐENJA

ARCHITECTURAL HERITAGE – BUILDING TRADITION

Arhitektura Zadra baštini svoje početke još u antici.² Na njenoj memoriji, ali ne i materijalnom supstratu, gradi se ranokršćanska arhitektonska praksa, do danas poznata također tek u fragmentima, posebice onima sačuvanim na crkvi sv. Šimuna, pa i u mnogim drugim sakralnim građevinama.³ Na takvim arhitektonskim zasadama poslije se razvija predromanička arhitektura. Ona se posebice manifestira i materijalizira u već stoljećima prisutnoj crkvi sv. Donata⁴ (sv. Trojstva). Uz nju je poznat i niz malih crkvičica⁵ koje su u današnjem gradu sačuvane tek u memoriji, tragovima ili svojoj arhitektonskoj potpunosti i koje su pripremile dio oblikovnog slijeda sastavljenog romaničkom arhitekturom. U nizu koji je nakon sv. Donata i niza malih crkvičica osta-

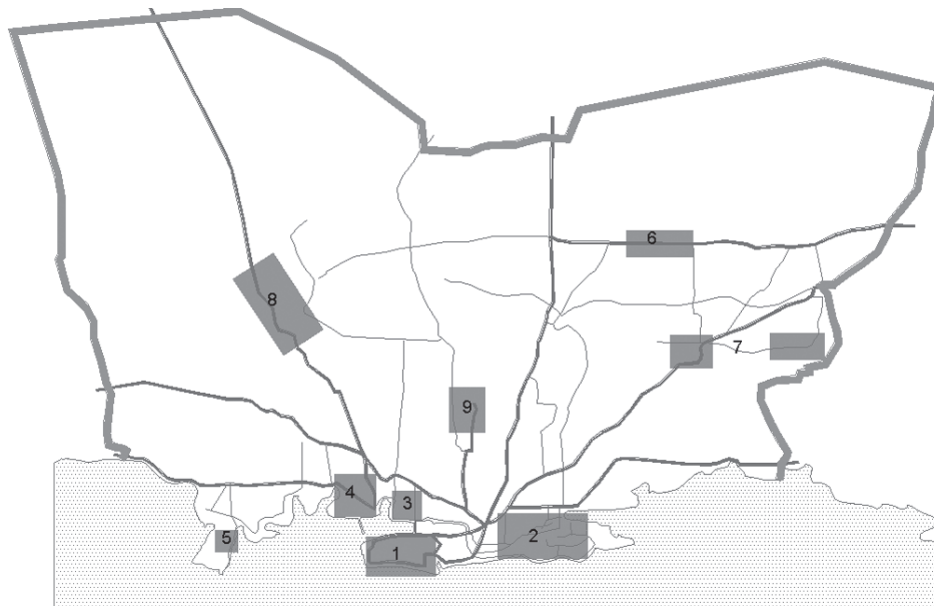
1 Takva je politička situacija i zadarsko građanstvo podijelila po izrazito nacionalnoj osnovi, pa se u razdoblju od 1918. do 1921. godine u Zadru izrazito žestoko sukobljavaju hrvatski i talijanski građani. No, zapaljivost i opasnost svih tih političkih sukoba pokazuje i sukob talijanske vojske s d'Annunzijevim legionarima, „arditima”, tj. sukob dviju naoružanih i opasnih silnica talijanske politike [ARBUTINA, 2000: 34].

2 Do danas su od te antičke arhitektonske baze sačuvani tek tragovi arhitekture, a u integralnom obliku sačuvan je tek jedan stup antičkog foruma uz nekadašnji Zeleni trg.

3 Među crkvama koje su nastale u doba kasne antike, tj. u doba ranokršćanske umjetnosti, pa imaju taj sloj prisutan u tragovima ili tek u kontinuitetu svetog mjesta, jesu: sv. Stošija (Anastazija), sv. Marija, sv. Silvestar (sv. Toma), sv. Petar Stari, sv. Mihovil, sv. Dominik (sv. Platon).

4 Crkva sv. Donata bila je tijekom stoljeća poznata samo kao dramatičan prostor jer je bila zaogrmuta izgradnjom koja ju je do XX. stoljeća činila gotovo nevidljivom iz vanjskoga gradskog prostora. Cijeli je volumen u vanjštini definiran tek u prvoj trećini XX. stoljeća rušenjem sklopa kuća uokolo crkve.

5 Niz crkava koje su pregrađivane u predromaničkom, a svoje korijene imaju još u ranokršćanskom razdoblju, možemo započeti ovim crkvama: katedrala sv. Stošije (Anastazije), sv. Marije (Stomorice), sv. Jurja, sv. Ilije, sv. Silvestra (sv. Tome), sv. Mihovila, sv. Lovre...

SL. 1. SHEMATSKI PRIKAZ ZADARSKOG TERITORIJA I NJEGOVIH GLAVNIH NASELJA:
 1. POVIJESNO SREDIŠTE NA POLUOTOKU,
 2. ARBANASI (BORGO ERIZZO),
 3. VOŠTARNICA (CERARIA),
 4. BRODARICA (BARCAGNO),
 5. PUNTAMIKA (PUNTAMICA),
 6. CRNO (CERNO),
 7. PLOČE I DRAČEVAC (PLOCCE E MALPAGA),
 8. BOKANJAC (BOCCAGNAZZO),
 9. CRVENE KUĆE (CASALI MAGGIORI).

FIG 1 SCHEMATIC PRESENTATION OF THE TERRITORY OF ZADAR AND ITS MAIN AREAS:
 1. HISTORICAL CENTRE ON A PENINSULA,
 2. ARBANASI (BORGO ERIZZO),
 3. VOŠTARNICA (CERARIA),
 4. BRODARICA (BARCAGNO),
 5. PUNTAMIKA (PUNTAMICA),
 6. CRNO (CERNO),
 7. PLOČE I DRAČEVAC (PLOCCE E MALPAGA),
 8. BOKANJAC (BOCCAGNAZZO),
 9. CRVENE KUĆE (CASALI MAGGIORI).

vio pečat na grad Zadar najznačajniji su romanički prostor i veličanstven plašt sv. Krševana i zadarska katedrala (crkve sv. Anasztazije, Stošije). Nakon njih u Zadru je posebno arhitektonsko tkanje ostavio i čitav niz gotičkih i renesansnih palača koje su mu dale onaj zanimljivi čipkasti dojam koji se i očekuje kod mediteranskoga grada. Na kraju, u tom se nizu posebice ističu monumentalna renesansna vrata Michele Sammichelija, kasniji renesansni slijed utvrda i gradskih zidina. Za razdoblja baroka stvorena je u mreži osnovne gradskog prostora završna oblikovna nota crkve sv. Marije.

Na spletu svih arhitektonskih elemenata - kako onih u svome mjerilu golemih (kao što su gradske utvrde), tako i onih najmanjih (malih kuća ili tek nešto većih, ali zato posebno ukrašenih „palača“) – stvorena je osnova u koju je krajem XIX. i početkom XX. stoljeća ušla historicistička arhitektonska praksa. Taj agresivni i sveobuhvatni zamah promjena u gradu, i u sveopćoj urbanističkoj slici, i u detaljima pojedinih kuća, definirao je karakter arhitektonskog supstrata i odredio stereotipe pristupa arhitekturi i u XX. stoljeću. Ti su vrijednosni prividi zahtijevali povijesne detalje kao obvezatni oblikovni citat i s njima podilaženje građanskim stereotipima vrijednosti i ljepote. U takvom vrednovanju historicističke arhitekture ne smije se nju i njene dosege podcijeniti jer spomenute negativnosti imaju posljedice u pojedinačnim zahvatima i njihovoj pojedinačnoj percepciji, ali ne i u njenim općim vrijednostima kao izraza novoga doba i općeg napretka. No, taj napredak nije mogao opravdati slijepo podilaženje osrednjosti i neinventivnosti koja se u kasnijem razdoblju skrivala iza te historicističke maske.

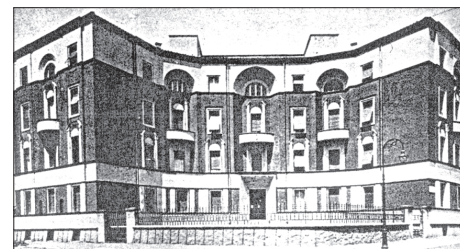
Oblikovni citati i atrofirana historicistička dekorativnost u Zadru mogli su sakriti neadekvatan funkcionalni program, hipertrofirane gabarite i nedostatak kreativne ekspresije bez ikakva negativnog glasa, ali je stoga za moderni puritanizam u takvoj sredini gotovo po automatizmu bio namijenjen princip osude i nepodobnosti.

Antagonizam prema modernom oblikovnom pristupu mijenjao se tijekom vremena. Polako se negativno stajalište počelo ublažavati. No, to nije vodilo prihvaćanju moderne arhitekture kao iskrenog i suvremenog načina oblikovanja ljudskoga životnog prostora, niti se ona doživljavala kao element koji upotpunjava sliku grada tisućljetne urbane prošlosti. Rezultat je bio tek trpljenje njene prisutnosti, no još uvijek kao remetilačkog elementa u ukupnoj povijesnoj gradskoj slici.

KONTEKST TALIJANSKE ARHITEKTURE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

THE CONTEXT OF ITALIAN INTERWAR ARCHITECTURE

Futuristička imaginacija u talijanskom je slučaju u arhitekturi vezana za San't Eliju i Chiatonea, i na njima građenoj sintezi modernističkog poimanja arhitekture u Italiji. No, njihova je progresivnost imala partnera u sveprisutnom naslijeđu, antičkom supstratu i srednjovjekovnim, renesansnim i baroknim vrhunskim arhitektonskim djelima. Ta je prividna oprečnost u doticaju s tadašnjim svjetskim arhitektonskim conceptualnim novostima, napose onima vezanim za Le Corbusiera, formirala sintezu koja se nije htjela odreći modernosti i progresivnog istraživanja u ar-

SL. 2. ENRICO DEL DEBBIO: PALAČA „NUOVA PRATI“ U VIA BROFFERIO U RIMU, 1928. GODINA

FIG 2 ENRICO DEL DEBBIO: PALAZZO NUOVA PRATI IN VIA BROFFERIO IN ROME, 1928

SL. 3. GIUSEPPE PAGANO I GINO LEVI MONTALCINI: PALAČA „GUALINO”, TORINO, 1928.-1929. GODINE

FIG 3 GIUSEPPE PAGANO AND GINO LEVI MONTALCINI: PALAZZO GUALINO, TURIN, 1928-1929

hitekturi, ali ni tradicionalnih arhitektonskih vrijednosti.

U tome je svjetlu nužno tek pokazati one pojedinačne primjere koji su mogli biti uzori i reference arhitektima u gradu Zadru.

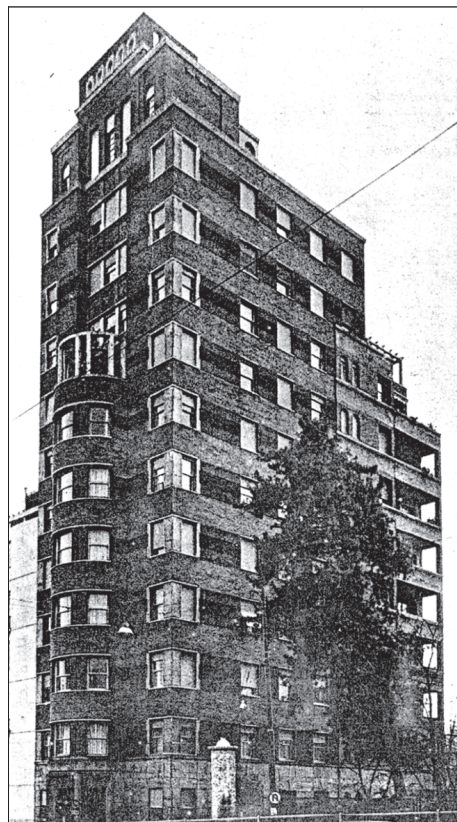
Stilske odrednice koje se u talijanskoj arhitekturi pokazuju u primjerima stambene ili javne arhitekture, krajem dvadesetih godina polako se čiste od historicističkih oblikovnih citata i secesijske dekorativnosti. No, u organizaciji prostora i oblikovnoj definiciji vanjskih oplošja zadržavaju se pojedini elementi bliski i jednom i drugom stilskom pravcu. Poslije su taj pristup u svojim projektima posebice njegovali Muzio ili Lancia, zaogrnuvši čvršćim kamenim plaštem pročelja svojih kuća.

I kod najznačajnijih je predstavnika talijanske moderne arhitekture potkraj dvadesetih godina bilo razdoblje vlastite katarze i polaganoga definiranja modernističkog oblikovnog vokabulara. Paganov i Montalcinijev projekt u to je doba na svome pročelju definiran elementima simetrične, centralne kompozicije, s nešto izvučenim središnjim rizalitom. Kompozicija fasade definirana je i horizontalnom raščlambom zona izduženih prozorskih otvora geometrijski reduciranim profilacijama, ali i prizemnom zonom kao postamentom posebno naglašenim materijalom, različitim od

SL. 4. OTTORINO ALOISIO: CASA DEL FASCIO DI ASTI, ASTI, 1934.-1935. GODINE

FIG 4 OTTORINO ALOISIO: CASA DEL FASCIO DI ASTI, ASTI, 1934-1935

SL. 5. EMILIO LANCIA I GIO PONTI: KUĆA „RASINI”, NA BASTIONIMA PORTA VENEZIA, MILANO, 1933.-1934. GODINE

FIG 5 EMILIO LANCIA AND GIO PONTI: RASINI HOUSE, ON THE BASTIONS OF PORTA VENEZIA, MILAN, 1933-1934

ostatka oplošja. Slojevitost vanjštine pojedinih kuća često je naglašavala monumentalnost prizemne zona, kao temelja za kompoziciju masa koje su na njemu građene. Tako je „težak” kameni postament nosio „lakšu” zidanu konstrukciju gornjih etaža, dodatno „olakšanu” i perforacijama za prozorske otvore. U cijeloj igri s ljudskom percepcijom i kolorit je igrao ulogu pri definiciji doživljaja svakoga pojedinačnog arhitektonskog artefakta, pa su svijetle kamene plohe često nosile jarko crvene plohe opekrom obloženih pročelja, ili tek tamnijom nijansom ožbukanih konstruktivnih oplošja.

I najradikalnije konstrukcije i njihova ekspresija k vanjštini, unatoč svojoj geometrijskoj racionalnosti i redukciji do krajnjih granica, još su uvijek čuvali utjecaj arhitektonskog naslijeđa koje je u Italiji tada, ali i danas, jedna od iznimno dominantnih činjenica. Definicija fasadnih plašteva u talijanskoj se arhitekturi nije mogla tek tako osloboditi dekorativnosti koja nije bila posljedica pukog ogoljivanja konstrukcije. Činjenica je to koja je zato definirala proces stvaranja talijanske arhitekture u potpunosti jer se prema tome projektant posve legitimira. Uz iznimno bogato graditeljsko naslijeđe i razvijenu svijest o njegovoj jedinstvenosti i vrijednosti, čin radikalnog određenja talijanskih arhitekata bio je umnogome upitan. Prilagoditi se sredini ili kontrastom predložiti svoj odgovor mijenama u životu? Ta su pitanja talijanskom arhitektu omogućavala kreativan odgovor koji često nije bio jednoznačan i koji je zato početni impuls uvažavanja povijesnog konteksta imao skriven ispod novosti i revolucionarnosti. Skriven, ali ne i uništen, jer su ta izvorna pitanja ipak morala biti ugrađena u projekt materijaliziran arhitekturom u mjeri koja je svojim odnosom prema okolini te njenu povijesnom i kreativnom naboju mogla stvoriti i na izgled konfliktan rezultat. Jedan je od takvih primjera Terragnijev projekt za *Casa del Fascio* u Comu, koji je u povijesnu sredinu, nasuprot katedrali, unio kristaličnu kuću. Kuću koja je, kao prvo, svojom jednostavnom općom formom bila u suprotnosti sa svojim nekoherentnim okruženjem. Druga njena značajka bila je primjena perforiranih plašteva koji su prostor vanjštine uvlačili unutar konstrukcije. Sama je konstrukcija kao niz prstiju zarobila već postojeći i povijesnom memorijom nabijeni prostor. Time je prostor trebao biti već podsvjesno prihvaćen u percepciji stanovnika i identificiran s tim mjestom, te tako tek izoliran, ali ne i arbitražno stvoren u nekom maglovitom i iracionalnom mjestu kako bi u središte Coma bio posaden da iritira i biva – ili uništen snagom okoline, ili da svojim moćima on tu okolinu sam razbije.

U slobodnijoj interpretaciji, ideja vodilja i

osnovni postulat modernog arhitekta toga doba jest: kuća mora kao sklop konstrukcije manifestirati htijenje zadovoljenja primarnih funkcionalnih uvjeta, tj. da tek u sintezi funkcije i konstrukcije nastaje i estetski ispravno oblikovanje arhitekture. Takva konstruktivna i oblikovna „iskrenost“ te gubitak dekorativnosti, ostvarene s pomoću povijesnih oblikovnih detalja, tek se malo polaganije probijala u zadarskoj sredini, a nije bila posve marginalna. Ta je sporost bila uvjetovana dobrim dijelom i fizičkom udaljenošću, prometnom izoliranosti i lošijim ekonomskim uvjetima, pa su ti svi razlozi uvjetovali malo sporiju brzinu svakojakih drugih promjena, a ne samo arhitekture. Budući da je tadašnja zadarska situacija bila u svemu specifična i pomalo autistična, tako je za probijanje te opne bilo potrebno puno truda i vremena. No i u takvoj se klimi već početkom tridesetih godina arhitektonski modernitet uvodi u Zadar. Njegove karakteristike mijenjaju se s vremenom, ali i sa svakim pojedinim arhitektonskim projektom, a te su promjene uvjetovane funkcionalnim zahtjevima, pojedinačnim fizičkim te svim racionalnim i iracionalnim uvjetima, tako različitim kod svake gradnje. Ali, te su promjene uvjetovane i stajalištem arhitekta, kao i činjenicama da u kreaciji arhitekture interakciju uzajamno stvaraju projektant, investitor, korisnik, pa i javnost, koja prostor projekta i buduće arhitekture možda ne koristi, no svakako višestruko percipira. Upravo je javnosti trebalo i najviše vremena da se na promjene navikne, ali ne i da ih u potpunosti podrži.

Stilska raznolikost talijanske arhitekture druge četvrtine XX. stoljeća odražavala se na cijeli tadašnji talijanski državni teritorij, pa i na grad Zadar. Zato je danas zanimljivo promatrati karakter svih rješenja stvorenih od arhitekata iz centara tadašnjih arhitektonskih zbivanja, ali i domicilnih zadarskih arhitekata i projektanata. Zanimljivo je vidjeti interakciju između dviju različitih sredina – velikih središta u kojima se iniciraju nove ideje i male izolirane gradske aglomeracije kakva je bio Zadar toga doba.

Cijelo promatrano razdoblje (od 1918. do 1944. godine) interakcija i tenzija prisutna je između Zadra i velikih talijanskih središta, tj. Ri-

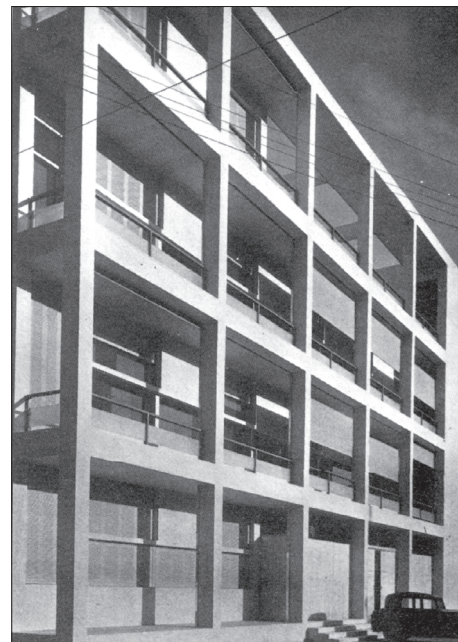
ma, Milana, te Zadrnu najbližega – Trsta. Tenzije i utjecaj koji su uglavnom bili jednosmjerni, jer za sva ta velika središta Zadra kao da nije ni bilo. Zanimljivo je stoga vidjeti i proučiti tu prividnu zadarsku arhitektonsku autarkičnost, budući da se oblikovne, tj. stilске karakteristike arhitektonskih ostvarenja u zadarskim primjerima ne razlikuju previše od najvećeg dijela tadašnje talijanske arhitektonske prakse.

ODABRANA ARHITEKTONSKA OSTVARENJA SELECTED EXAMPLES OF ARCHITECTURE

Pojedinačna arhitektonska ostvarenja zadarske arhitekture između dva svjetska rata u prvi mah bila definirana još sveprisutnim dahom historicizma i njegove zasićenosti oblikovnim detaljima kao materijaliziranim povijesnim citatima. Moderni pristup gradu – kako urbanizmu, tako i samoj arhitekturi – u prvi mah nije bio vidljiv preko pojedinačnih arhitektonskih ostvarenja i njihove kreativne snage, već u funkcionalnoj manipulaciji elementima gotovo isključivo gradske infrastrukture. Sve gradske komunalne funkcije tada su doživjele svoju infrastrukturnu nadopunu i modernizaciju. Tako je pristup gradu definiran kao pristup sustavu koji je trebalo osuvremeniti, i to od nadopune cestovnog sustava u gradskom okružju te sređivanja ulične mreže samog povijesnog središta do nadopune komunalnih sadržaja, kao što su vodovod, kanalizacija i sustav opskrbe električnom energijom. Uz te je zahvate sagrađeno i nekoliko zgrada koje svojim arhitektonskim dosegima nisu imale vrijednost pokretača modernih strujanja, već su bile u potpunoj funkciji zadovoljenja upravo infrastrukturnih potreba grada u modernizaciji. Upravo kao jedna od tih sastavnica sređivanja komunalne infrastrukture sagrađen je kompleks komunalne klaonice⁶ i nešto kasnije komunalne ribarnice,⁷ koji su u svojim oblikovnim karakteristikama bili iskaz okoštalogo historicističkog poimanja arhitekture ili tek iskaz pukoga tehnicističkog zadovoljenja primarne industrijske funkcije.⁸

Da li zbog razvoja ekonomskih prilika, dolaška mladih i progresivnih ljudi ili tek nevjerojatnim spletom okolnosti, na pojedinim se arhitektonskim primjerima i u Zadrnu početkom tridesetih godina javlja moderan pokret i progresivan stilski izričaj u arhitekturi. U kronološkom slijedu, izbor nekoliko zanimljivih arhitektonskih ostvarenja može dati uvid u karakter moderne arhitekture u gradu Zadrnu u razdoblju kada je njen nastanak bio čvrsto vezan za talijansku arhitektonsku praksu.

No, ovaj izbor nije i dovoljan za potpuni uvid u cjelokupnost arhitektonskih ostvarenja toga razdoblja unutar zadarske gradske aglo-

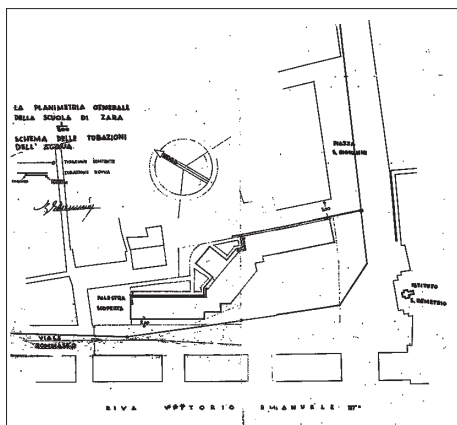
SL. 6. GIUSEPPE TERRAGNI: CASA DEL FASCIO, COMO, 1932.-1936. GODINE

FIG 6 GIUSEPPE TERRAGNI: CASA DEL FASCIO, COMO, 1932-1936

⁶ Radovi na izgradnji komunalne klaonice u Zadrnu počeli su polovicom dvadesetih godina XX. stoljeća i odvijali su se u kontinuitetu sve do početka tridesetih, a sam sklop nije imao posebnih arhitektonskih vrijednosti. ARBUTINA, 2000: 41-43.

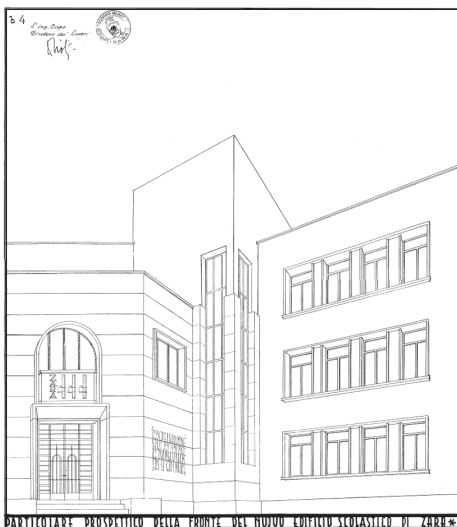
⁷ ARBUTINA, 2000: 41-43.

⁸ Zadovoljenje primarne funkcije kroz tehničku egzekuciju prostora za očuvanje osjetljivog procesa, a bez imalo kreativnog napora bilo je veoma prisutno u realizaciji klaoničkog sklopa, koji je bio upravo takav. To više jer su i takvi projekti imali često značajnu oblikovnu vrijednost. Tu je i zagrebački primjer gradske klaonice u Heinzeloj ulici kao jedan od pozitivnijih.

Sl. 7. GIULIO MERCURIO: OSNOVNA ŠKOLA „A. CIPPICO“, POLOŽAJNA SKICA SA SHEMOM VODOVODNIH CIJEVI, 1931. GODINA

FIG 7 GIULIO MERCURIO: A. CIPPICO ELEMENTARY SCHOOL, SITE SKETCH WITH SYSTEM OF WATER PIPES, 1931

Sl. 8. GIULIO MERCURIO: OSNOVNA ŠKOLA „A. CIPPICO“, TLOCRT PRIZEMNE ETAŽE, 1931. GODINA

FIG 8 GIULIO MERCURIO: A. CIPPICO ELEMENTARY SCHOOL, PLAN OF GROUND FLOOR, 1931

Sl. 9. GIULIO MERCURIO: OSNOVNA ŠKOLA „A. CIPPICO“, PERSPEKTIVNI CRTEŽ DIJELA ULAZNOG PROČELJA, 1931. GODINA

FIG 9 GIULIO MERCURIO: A. CIPPICO ELEMENTARY SCHOOL, PERSPECTIVE OF PART OF ENTRANCE FACADE, 1931

meracije jer je njega u najvećoj mjeri definirao korpus obiteljskih kuća. Ta je cjelina umnogome bila definirana upravo karakterom same urbane aglomeracije koja je u to razdoblje unutar svojih granica kooptirala mnoga izrazito ruralna naselja, te se stoga i karakter arhitekture ostvarene u njima u najvećoj mjeri reprezentira upravo preko njihovih ruralnih elemenata. Određeni pomak k definiranju te arhitektonske prakse kao urbane donose tek projekti realizacije vila građenih u zadarskim predgrađima.

Stoga je izbor ovih kuća tek uvod u sagledavanje najvrjednijih elemenata arhitektonske prakse, koja je neke od svojih boljih ili barem značajnijih sastavnica imala tek iscrtnane kao nikada realizirane projekte. No oni su svojim postojanjem otvorili put u jednoj konzervativnoj sredini za realizaciju svega što je i do danas u gradu ostalo vidljivo i što je odredilo temelj za moderni pristup obnovi Zadra nakon dramatičnih i katastrofalnih razaranja u Drugome svjetskom ratu.

OSNOVNA ŠKOLA „A. CIPPICO“

A. CIPPICO ELEMENTARY SCHOOL

NAZIV KUĆE: SCUOLA A. CIPPICO (DANAS OSNOVNA ŠKOLA PETRA PRERADOVIĆA)

DANAŠNJA ADRESA: TRG PETRA PRERADOVIĆA

AUTOR: GIULIO MERCURIO

GODINA PROJEKTIRANJA: 1931.

GODINE IZGRADNJE: 1932.-1936.

U Zadru se krajem dvadesetih godina XX. stoljeća uz modernizaciju postojećih školskih zgrada javljaju i potrebe za gradnjom novih. Tada se u talijanskom državnom proračunu⁹ odvajaju sredstva za poboljšanje postojećih školskih zgrada, ali i za gradnju jedne potpuno nove na zadarskom poluotoku. Nova škola planirana je za barem deset učionica, sa svim suvremenim školskim sadržajima. Radovi su pokrenuti narudžbom i izradom projekta 1931. godine.

Smještaj zgrade nove osnovne škole bio je na poluotoku, u neposrednoj blizini druge školske ustanove, liceja sv. Dimitrija, a na mjestu nekadašnje barokne vojarne i vojnog zatvora Quartieroni. U studijama i skicama, koje su izrađene kako bi se odredio optimalan položaj i funkcionalna dispozicija građevine u povijesnoj strukturi zadarske četvrti Varoš, simulirano je nekoliko mogućih rješenja. Sva su ona varirala organizaciju trga koji bi se dobio visokim pročeljima nove škole i zgrade liceja sv. Dimitrija.¹⁰ Položaj zgrade u gradskoj strukturi davao je mogućnost organizacije sjeverne fasade tadašnje Ulice Nicolo Tommaseo, ali je izmicanjem središnjega korpusa i postavljanjem istočnoga krila pod kutom, koji je gotovo ponovio položaj nekadašnje vojarne Quartieroni, ostvarena i vizura na zanimljivu kupolu kapele liceja sv. Dimitrija. Usto, u pogledu s istočne strane novoga trga razbijena je masa građevine, lišena bilo kakvog dojma simetrične historicističke arhitektonske kompozicije, dotad dominantne na gradnjama u Zadru.

Nakon izrade početnih skica koje je prezentirao rimski projektant Giulio Mercurio i odabira jednog od ponuđenih rješenja, početak gradnje uslijedio je iste godine pod vodstvom inženjera Gradskog tehničkog ureda, koji su na osnovi idejnih skica izradili i pojedine nacрте izvedbenih detalja i školske opreme.¹¹

No, prije početka gradnje već su i same idejne skice izazvale buru negodovanja zadarskoga građanstva. Protiv projekta pisane su žalbe i događali se burni verbalni prosvjedi, tako da je i sam autor morao u svojoj zaštiti pisati Gradskom poglavarstvu.

Gradnjom nove školske zgrade gradska je četvrt Varoš dobila strano tijelo unutar svoje kaotične, ali ipak koherentne strukture. Takva je prepora stvorila dodatni poticaj za oštre napade zadarskih stanovnika,¹² koji su projekt nove zgrade vidjeli kao atak na dotadašnje graditeljsko naslijeđe grada. Oblikovanjem

⁹ Državni arhiv u Zadru, Zadarski općinski arhiv, kategorija X, Classe 6-11, mapa 2. „MINISTERO DELL'INTERNO – Direzione Generale dell'Amministrazione Civile – Divisione – Servizi Speciali – Prot. No. 68809 – OGGETTO: Opere Pubbliche nella provincia di Zara – Roma addi 7 agosto 1929 – Anno VII – a S.E. Il Prefetto di Zara“. U spisu se na pet stranica specificiraju troškovi javnih radova u zadarskoj provinciji s troškom većim od 13.000.000 lira (tu su uključeni i pojedini radovi za teritorij Lastova). Popisom se uz niz radova obuhvaća i izgradnja školske zgrade s barem deset učionica, te obnova postojećih školskih građevina.

¹⁰ U pojedinim slučajevima rješenja su se formirala, ali i provjeravala, s obzirom na atraktivnu vizuru prema kapele liceja.

¹¹ Državni arhiv u Zadru, Zadarski općinski arhiv, Ufficio Tecnico, svežanj 32. U spisima su priloženi i nacrti školskog namještaja za zgradu nove osnovne škole na poluotoku „A. Cippico“. Tako su stolarima predočeni planovi za izradu klupa, školskih ploča i katedri.

¹² Državni arhiv u Zadru, Zadarski općinski arhiv, Comune di Zara, 1932., kategorija 10, klasa 1, mapa 4.

i likovnošću očišćeno pročelje školske zgrade činilo je oštar kontrast prema historički kućama građenim do tada. Čisti kubus nove škole nosio je u svojim kristaličnim formama surovu opreku sirotinjskoj kamenoj arhitekturi Varoši, a svojim je velikim mjerilom taj konflikt samo jače naglašen. No, ova zgrada nije bila novost samo u svome oblikovnom segmentu, već je u gradnje velikih kuća uvela armirani beton kao vrijednu i sve češće korištenu konstrukciju, dotad u Zadru rijetko primjenjivanu. Rebrasti armiranobetonski strop upotrijebljen je kao međukatna konstrukcija prilikom izgradnje nove škole, što je u tadašnjem zadarskom zgradarstvu bila velika novina, nakon što je nekoliko godina prije preko uvale Jazine izveden i novi armiranobetonski most, čime je ta vrst konstrukcije u pravoj mjeri predstavljena gradu.

U trenutku gradnje, zgrada nove škole na poluotoku značila je oblikovnu i životnu prekretnicu, te je uvela arhitektonski modernitet u grad Zadar. To je bila prva građevina koja je u najvećoj mjeri odgovorila zahtjevima i uvjetima moderne arhitekture i prva koja je od tih novih gradnji bez milosti preuzela karakter arbitra u suvremenoj interpretaciji gradske povijesne sredine.

STAMBENA ZGRADA ZA GRADSKO SLUŽBENIKE

BLOCK OF FLATS FOR MUNICIPAL CIVIL SERVANTS

NAZIV KUĆE: STAMBENA ZGRADA ZA GRADSKO SLUŽBENIKE

DANAŠNJA ADRESA: ULICA KRALJA DIMITRA ZVONIMIRA

AUTOR: GIOVANI DRIOLI

GODINA PROJEKTIRANJA: 1935.

GODINE IZGRADNJE: 1935.-1936.

Za zadarske prilike iznimno velika i visoka stambena zgrada za gradske činovnike (prizemlje i pet katova ponad njega) sagrađena je između zidina utvrde Forte i morske obale, istočno od tadašnje električne centrale, a na jugozapadnom rubu povijesne jezgre. Ova je građevina nastala neposredno nakon prvih većih stambenih gradnji socijalnih stanova u uvali Jazine. Pripremne radove na projektiranju i gradnji te nove stambene zgrade vodio je tijekom 1935. godine Gradski građevni ured, no nacрте je kao projektant potpisao inženjer Giovanni Drioli¹³ koji je do te godine bio i

¹³ Giovanni Drioli na projektu ove kuće potpisan je kao projektant, no do toga trenutka njegov se potpis nalazio na odobrenjima građevinskih dozvola kao glavnog inženjera Gradskoga građevnog ureda. Od te 1935. godine, ako pratimo i uspoređujemo potpise na odobrenjima građevinskih dozvola s predanim nacrtima novogradnji, njegovo se ime pojavljuje samo u projektantskoj ulozi. To daje naslutiti da je od 1935. godine Giovanni Drioli otvorio vlastitu projektantsku praksu, te je stoga morao napustiti državnu službu ili se barem formalno udaljiti od funkcija koje bi mogle dovesti do sukoba interesa.

glavni inženjer toga ureda. Nova kuća trebala je imati početno mjesto u nastavljanju oblikovanja morske fasade Zadra stvorene još za austrougarske vlasti u gradu. Znatno odmaknuta od niza zgrada koje su u to doba markirale današnju glavnu zadarsku rivu, kuća se u pristupu gradskom prostoru karakterno nastavljala na taj slijed gradnji podignutih krajem XIX. stoljeća. Mada je ideja bila ista onoj s kraja XIX. stoljeća, u organizaciji „veličanstvene” morske vizure, oblikovanje same zgrade dalo joj je posve moderan karakter.

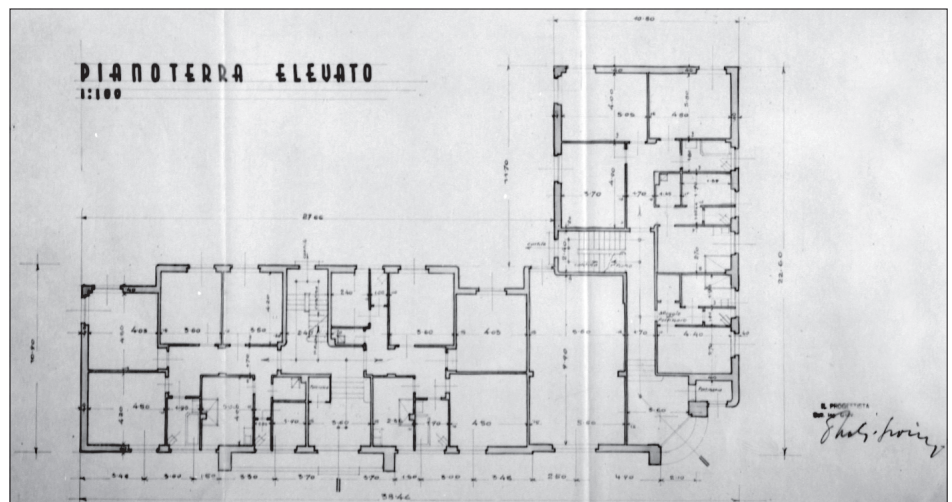
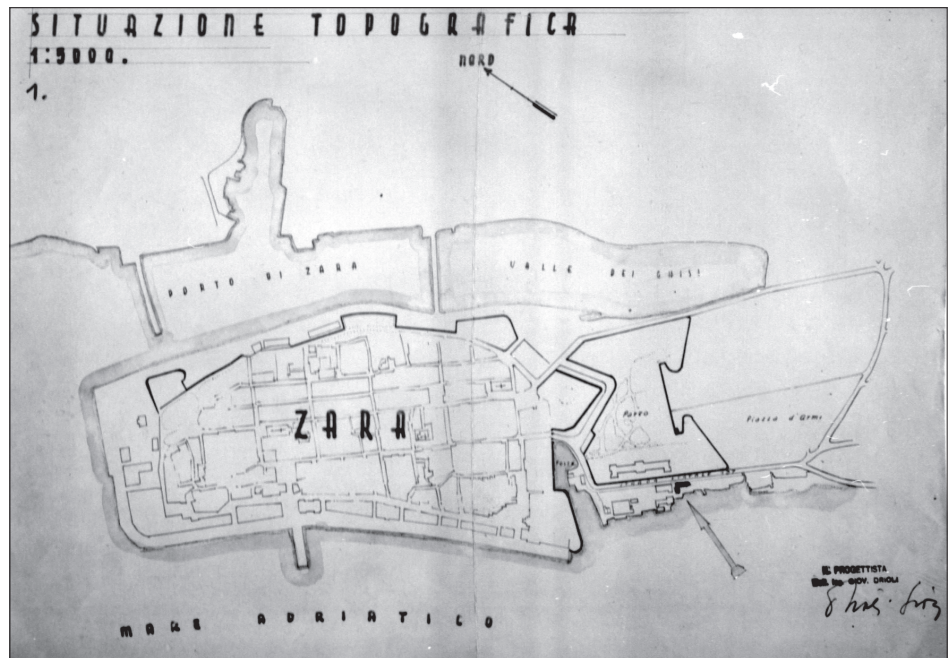
Dvije stubišne jezgre skupile su oko sebe veće trosobne i četverosobne stanove. Svaka od komunikacijskih vertikala definirala je po jedno stambeno krilo, dilataciju.

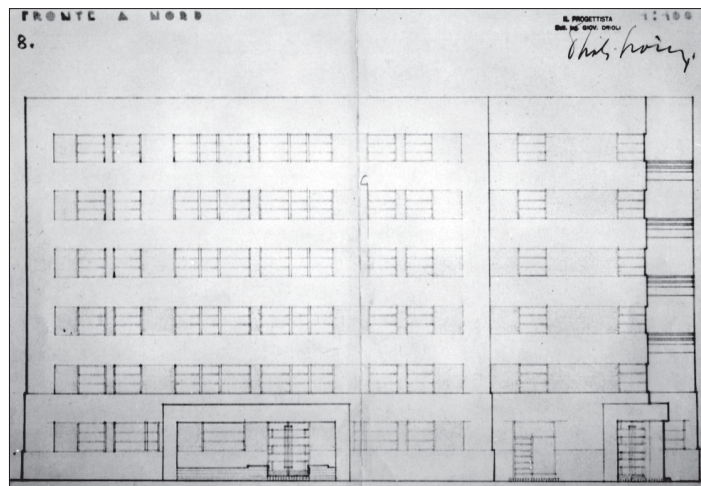
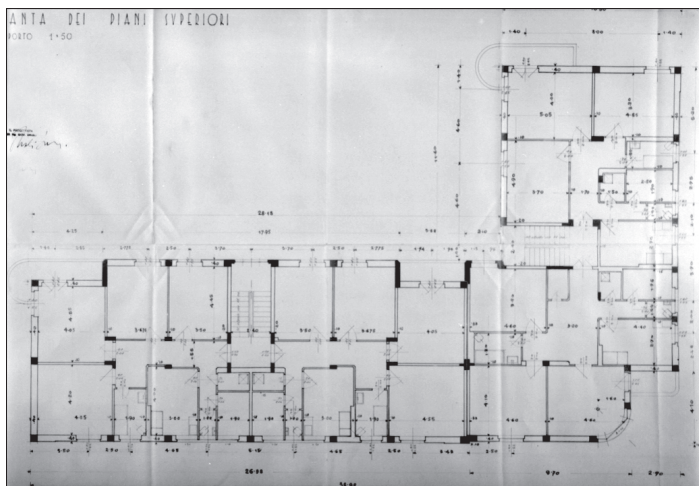
SL. 10. GIOVANI DRIOLI: STAMBENA ZGRADA ZA GRADSKO SLUŽBENIKE, POLOŽAJNI NACRT, 1935. GODINA

FIG 10 GIOVANI DRIOLI: BLOCK OF FLATS FOR MUNICIPAL CIVIL SERVANTS, SITE PLAN, 1935

SL. 11. GIOVANI DRIOLI: STAMBENA ZGRADA ZA GRADSKO SLUŽBENIKE, TLOCRT PRIZEMLJA, 1935. GODINA

FIG 11 GIOVANI DRIOLI: BLOCK OF FLATS FOR MUNICIPAL CIVIL SERVANTS, GROUND-FLOOR PLAN, 1935

SL. 12. GIOVANI DRIOLI: STAMBENA ZGRADA ZA GRADSKE SLUŽBENIKE, TLOCRT KARAKTERISTIČNOG KATA, 1935. GODINA

FIG 12 GIOVANI DRIOLI: BLOCK OF FLATS FOR MUNICIPAL CIVIL SERVANTS, PLAN OF CHARACTERISTIC FLOOR, 1935

SL. 13. GIOVANI DRIOLI: STAMBENA ZGRADA ZA GRADSKE SLUŽBENIKE, PROČELJE UZ DANAŠNJU ULICU KRALJA DMITRA ZVONIMIRA, 1935. GODINA

FIG 13 GIOVANI DRIOLI: BLOCK OF FLATS FOR MUNICIPAL CIVIL SERVANTS, FAÇADE ON TODAY'S ULICA KRALJA DMITRA ZVONIMIRA, 1935

Masa zgrade tlocrtne organizacije u obliku ključa, s međusobno okomitim stambenim krilima, zaogrnuta je fasadnim plaštem raslojenim na snažniju, no znatno nižu zonu prizemlja i horizontalnim prozorskim trakama uslojenu zonu pet u potpunosti stambenih etaža.

Na volumenu zgrade i na njenoj dužoj uličnoj fasadi snažna je dominantna blago izvučena opna jednog od ulaza, dok je na najužim pročeljima njihova razigranost posebno snažno naglašena vertikalnim nizom polukružnih balkonskih završetaka na njihovim nasuprotnim rubovima. Danas skrivena između drvoreda crnika i gotovo stisnuta zidinama utvrde Forte, zgrada na samoj morskoj obali definira najljepši kopneni prilaz i izlaz iz grada Zadra, onaj prema vratima Michele Sammichelija.

sto raslojene mase pojedinih segmenata građevnog sklopa (karakteristične za rad Mansuttija i Miozza) nisu formirale prema ulici pompozni zid koji bi je trebao učiniti monumentalnom ili koji bi sklopu trebao dati posebnu važnost. Volumeni zgrade lagano su se podizali od ceste i dodatno na fasadama, uslojeni horizontalnim nizovima prozora, pojačavali dojam izduženosti cjeline koja nije bila ni prijeteća ni monolitna. Svi su prozori na zgradi bili posebno istaknuti svijetlim trakama greda i prozorskih šprljaka uokolo samih otvora. Glavnina je zgrade, iznad prizemlja veće visine, imala dvije korisne etaže i veliku krovnu terasu posebno naglašenu pergolom. Prizemlje glavnoga građevnog kubusa perforirano je visokim otvorom, dodatno razdijeljenim stupovima nosive konstrukcije, koji nalik trijumfalnom luku poziva i uvodi posjetioce kroz utrobu zgrade u unutrašnjost sklopa – prema otvorenim sportskim terenima. Taj prvobitni sportski sklop građevina i otvorenih terena danas je postao jezgra za zadarsku sportsku dvoranu. Krećući se obalom uvala Jazine od poluotoka ili prema njemu, u velikoj masi najnovijih građevina i skriven iz zelenila, zapušteni i devastirani stari sportski sklop gotovo je utopljen i nevidljiv.

CASA DELL'ONB

CASA DELL'ONB

NAZIV KUĆE: CASA DELL'ONB (DANAS LUTKARSKO KAZALIŠTE)

DANAŠNJA ADRESA: OBALA KRALJA TOMISLAVA

AUTORI: FRANCESCO MANSUTTI I GINO MIOZZO

GODINA PROJEKTIRANJA: 1933.

GODINE IZGRADNJE: 1933.-1936.

Zgradu koja, začudo, nije bila spominjana u talijanskim publikacijama između dva svjetska rata među glasno veličanim arhitektonskim dosezima tadašnjeg režima, zamislili su i izveli projektanti Mansutti i Miozzo. U to su doba oni diljem Italije projektirali i sagradili veći broj malih sportskih sklopova za organizaciju koja je trebala okupljati talijansku mladež (*Opera Nazionale Balilla* – ONB i, poslije, *Gioventù Italiana del Littorio* – GIL). Zadarski sportski sklop položen je neposredno uz ključa utvrde Forte, uz njen jugoistočni rub i samu obalu uvala Jazine (nekadašnje gradske luke). Građevina je prema uvali skrivala i zaklanjala sportska igrališta i manji stadion, sve razvučene uz južni rub zidina. Stepena-

HOTEL ZERAUSCHEK

ZERAUSCHEK HOTEL

NAZIV KUĆE: HOTEL ZERAUSCHEK (DANAS KAVANA „CENTRAL“)

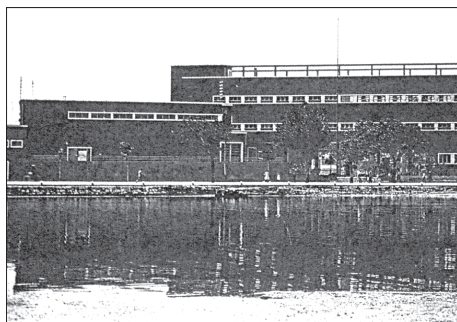
DANAŠNJA ADRESA: ŠIROKA ULICA 1

AUTOR: UMBERTO NORDIO

GODINA PROJEKTIRANJA: 1937./38.

GODINA IZGRADNJE: 1938.

Današnjoj građevini, sagrađenoj između dva svjetska rata u glavnoj zadarskoj ulici (Široka ulica – *Calle Larga*), prethodila je zgrada slične namjene s kraja XIX. stoljeća, a sve na mjestu nekadašnjeg samostana sv. Katarine.

SL. 14. F. MANSUTTI I G. MIOZZO: CASA DELL'ONB, POGLED S ISTOČNE OBALE UVALA JAZINE, 1933. GODINA

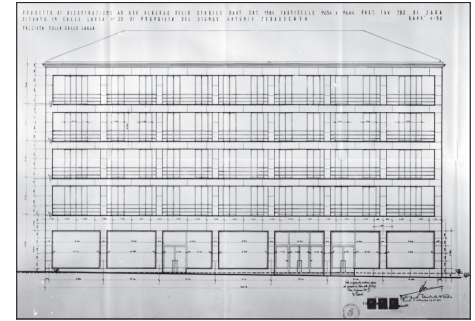
FIG 14 F. MANSUTTI AND G. MIOZZO: CASA DELL'ONB, VIEW FROM THE EAST SHORE OF JAZINE BAY, 1933

U doba talijanske vlasti u Zadru, detaljima prepunu historicističku građevinu¹⁴ svojim je projektom Umberto Nordio zamijenio modernističkom, oblikovno čistom zgradom hotela u vlasništvu tadašnje veleposjedničke obitelji Zerausček.¹⁵ Projekt uređenja zadržao je osnovnu namjenu zgrade, ali ju je osuvremenio i približio standardima tadašnjeg vremena i promijenjenom statusu samoga grada koji je u tridesetim godinama XX. stoljeća počeo dobivati na veličini, ali i važnosti u onodobnoj Italiji.

Radovi na projektiranju počeli su 1937. godine, kada je detaljno snimljena prethodna građevina. Kad se pogleda snimka pročelja koja je prethodila obnovi, može se uočiti povećana visina prvog kata, koji je u tom rješenju još imao reprezentativnu, salonsku funkciju (kasino?). Nordijev projekt eliminira njegovu veću visinu i uz fasadu ujednačuje i visinu svih gornjih, stambenih etaža hotela.

Duboke lođe jednakih dimenzija bile su vezane za sve sobe koje su gledale na *Calle Largu*. Otvori prizemnih prozora također su prošireni i cijeli niz tih izloga potpuno je otvorio prizemlje zgrade te smanjio ritam prijašnjeg fasadnog rastera. Prihvaćanjem projekta obnove Nordio je uz vanjski izgled promijenio i koncepciju cijele zgrade, pretvarajući prigradnju gornja dva kata u dio tada i sada jedinstvenog kubusa, pa mu je dao izgled primjeren modernom dobu. U tom se projektu oblikovanje, koje je poslije primijenio i u rješavanju nebodera u Rijeci, pojavljuje prvi put. Duboke lođe stambenih prostorija na gornjim etažama zadarske kuće u riječkom su projektu nebodera ekspandirane po vertikalnoj osi i dale su karakterističnu sliku koja i danas daje pečat glavnom riječkom trgu.

Pročišćeno bočno pročelje dobilo je u svome prizemnom dijelu otvore prozora u mjeri u kojoj su rješavani izlozi trgovina, a pomalo

Sl. 15. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, CRTEŽ-PERSPEKTIVA, 1937./38.

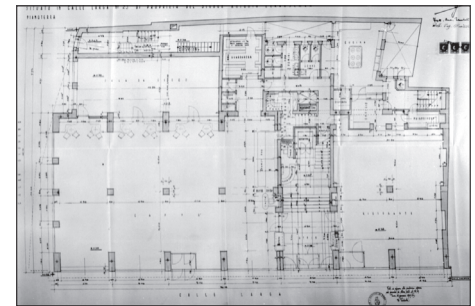
FIG 15 U. NORDIO: ZERAUSCHEK HOTEL, PERSPECTIVE DRAWING, 1937/38

Sl. 16. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, PROČELJE UZ ŠIROKU ULICU (CALLE LARGA), 1937./38.

FIG 16 U. NORDIO: ZERAUSCHEK HOTEL, FAÇADE ON ŠIROKA ULICA (CALLE LARGA), 1937/38

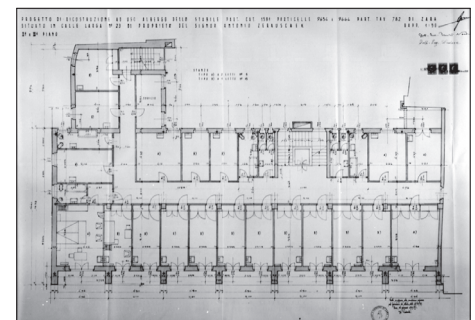
kaotičan raster prozorskih otvora na gornjim četirima etažama ujednačen je i sreden. Na toj bočnoj fasadi i danas je vidljiva skulptura, reljef, karakterističan za građevine toga razdoblja, ali u projektu ga nema naznačenog na nacrtu tog pročelja, tako da ne postoje podaci o autoru reljefa. Cijela je zgrada tom preinakom promijenila ne samo izgled već su i u tlocrtnoj organizaciji nastupile veće promjene. Sedam otvora koji postoje i danas u prizemlju sa strane *Calle Large* donijeli su podjelu koja je i funkcionalna, a ne samo estetska. Četiri zapadna prozora označila su kavanski dio prostora, a u petom se nalazio ulaz u sam hotel, dok su zadnja dva (istočna) bili otvori restoranskog prostora u prizemlju. Na prvom katu prije se nalazila velika plesna dvorana, a sada su organizirane sobe. No, i u novom se projektu od nekadašnje velike dvorane u jugozapadnom dijelu (uz *Calle Largu*) ostavlja prostor od tri manje sale koje su se mogle spojiti te time zadovoljiti i potrebu za većim prostorom i za potrebe restorana, rezerviranog samo za goste hotela. Na drugom, trećem i četvrtom katu projektirane su manje sobe, i to tako da su po dvije dijelile zajedničku lođu. Na svakom katu bilo je projektirano i po nekoliko većih soba, od toga po jedna s vlastitom kupaonicom – kao neka vrsta manjih apartmana. Ulaz u hotel bio je riješen u osi jednog elementa fasadnog rastera, gdje se recepcija nalazila na međupodestu između prizemlja i prvog kata, i to kao nevelik prostor iz kojega se moglo pristupiti stubištu ili dizalu, te tako krenuti na jednu od četiri gornje etaže.

Nordijeva visoka građevina dala je nov karakter najznačajnijoj i najširoj ulici na poluo-toku, te je proporcije njena profila svojim snažnim gabaritom približila karakteru ostalih uskih i stisnutih gradskih „kala”. Nekada-

Sl. 17. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, TLOCRT PRIZEMLJA, 1937./38.

FIG 17 U. NORDIO: ZERAUSCHEK HOTEL, GROUND-FLOOR PLAN, 1937/38

Sl. 18. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, TLOCRT II. KATA, 1937./38.

FIG 18 U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK HOTEL, 2ND FLOOR PLAN, 1937/38

¹⁴ Historicistička katnica uređena je 1890. godine i do početka radova na rekonstrukciji dobila je na prvobitno uređen građevni korpus još dva kata. U ta dva najviša kata nalazile su se sobe hotela. Ta dograđena dva kata imala su manju visinu, s obzirom na to da su se u njima nalazile sobe za goste hotela, ali ne i salonski ili društveni prostori, one nisu imale nikakve bogate historicističke dekoracije - za razliku od prizemlja i prvoga kata. Gabarit te dogradnje bio je povučen od glavne fasade i nije se vidio s ulice (*Calle Larga*). S ulične strane bio je vidljiv tek niz stupova koji su na trećem katu zatvarali terasu i između kojih je bila postavljena mrežasta ograda, te na njoj otvorena terasa soba na četvrtom katu. Snimkama zatečenog stanja dokumentirano je stvarno stanje građevine prije početka obnove, a te je planove Nordio priložio kao sastavni dio svoga projekta.

¹⁵ Državni arhiv u Zadru, Zadarski općinski arhiv, Ufficio Tecnico, Zbirka građevnih nacrti, 1937. Naziv projekta: „PROGETTO DI RICOSTRUZIONE AD USO ALBERGO DELLO STABILE PART. CAT. 15/81 PARTICELLE 9654 E 9664 PART. TAV. 782 DI ZARA - SITUATO IN CALLE LARGA No 23 DI PROPRIETA DEL SIGNOR ANTONIO ZERAUSCHEK”. Antonio Zerausček je zajedno sa svojom obitelji posjedovao niz novih i modernih građevina u tadašnjem Zadru i bio je, uz državne institucije, glavni investitor novih gradnji u razdoblju od početka tridesetih godina do početka Drugoga svjetskog rata.

SL. 19. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, DANAŠNJE STANJE PROČELJA UZ ŠIROKU ULICU (CALLE LARGA)

FIG 19 U. NORDIO: ZERAUSCHEK HOTEL, FAÇADE ON ŠIROKA ULICA (CALLE LARGA) TODAY

SL. 20. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, DANAŠNJE STANJE NA UGLU ŠIROKE ULICE I ULICE K. DALMATINA

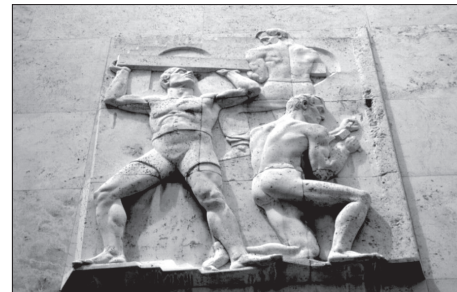
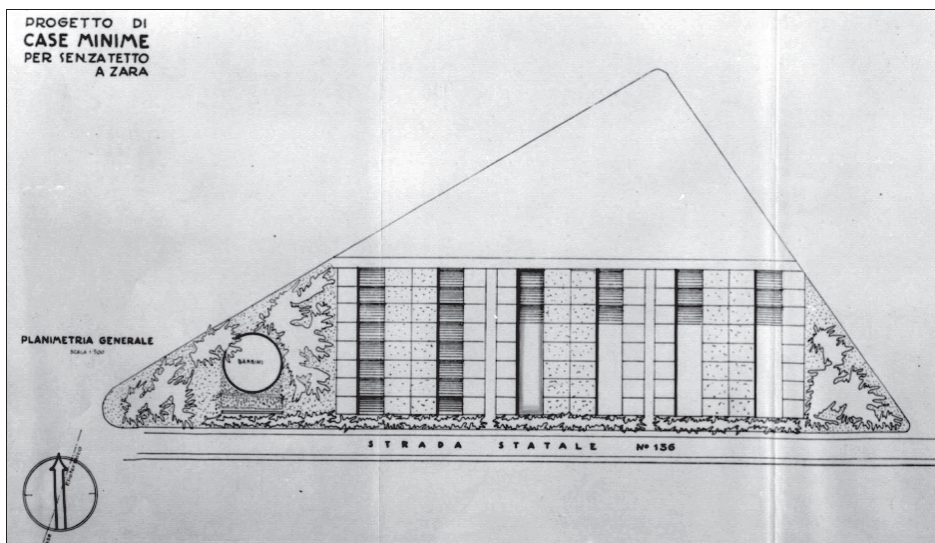
FIG 20 U. NORDIO: ZERAUSCHEK HOTEL, CORNER OF ŠIROKA ULICA AND ULICA K. DALMATINA TODAY

šnje su uvučene gornje etaže nakon završene gradnje izvučene u ravninu donjih i cijelo je pročelje u kompletnoj visini tada dobilo dominantan karakter unutar povijesne ulice.

Sedam prozorskih otvora modernog formata, i danas prisutnih u prizemlju Široke ulice – *Calle Large*, ostvarili su ritam podjele fasade, koja je ulicu transformirala i u svojoj najnižoj koti. Kubične forme zgrade odavale su izrazito modernistički utjecaj, a igra punog i praznog prethodila je i najavila Nordijev projekt nebodera u Rijeci. Organizacija prostora oko izrazito zasjenjenih lođa na gornjim je etažama naglašavala kontrast kontinuiranim fasadama povijesne jezgre, te se cijela građevina pokušala u okolni urbani krajolik uklopiti tek pravilnom oblogom kamenim pločama, a bez ikakva traga koketiranju s pojedinim povijesnim formama – bilo u kompoziciji, bilo u detalju. Položaj u najvećoj i najznačajnijoj ulici na poluotoku grada višetisućljetne urbane tradicije ipak je njene značajne gabarite smjestio u malen prostorni okvir, u kojemu je bilo nemoguće ne zamijetiti teksturu materijala i gdje je okolina nametala

SL. 22. CASE MINIME, SITUACIONI PLAN, OKO 1939. GODINE

FIG 22 CASE MINIME, SITE PLAN, ABOUT 1939

SL. 21. U. NORDIO: HOTEL ZERAUSCHEK, DETALJ RELJEFNA NA PROČELJU UZ ULICU K. DALMATINA

FIG 21 U. NORDIO: ZERAUSCHEK HOTEL, DETAIL OF FAÇADE RELIEF ON ULICA K. DALMATINA

kamen kao sredstvo ekspresije na pročelju. Tako je ova zadarska Nordijeva zgrada materijalizirala igru svjetla i sjena na ekspresivnom kamenom oplošju fasada koje su upravo teksturom materijala uvelike ublažile njene oštre bridove.

CASE MINIME

CASE MINIME

NAZIV KUĆE: CASE MINIME

DANAŠNJA ADRESA: NOVIGRADSKA ULICA

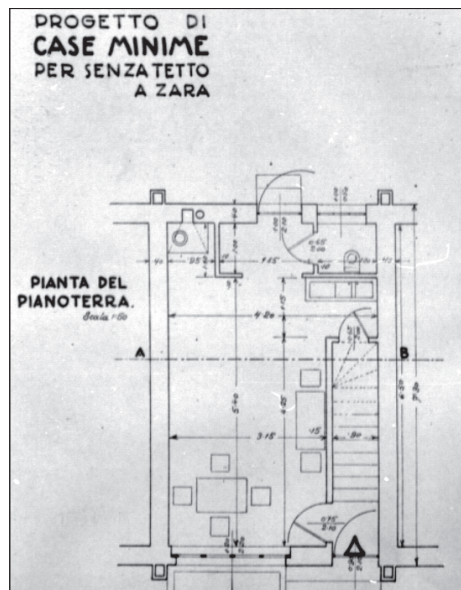
AUTOR: NEPOZNAT

GODINA PROJEKTIRANJA: OKO 1939.

GODINE IZGRADNJE: OKO 1939.-1942.

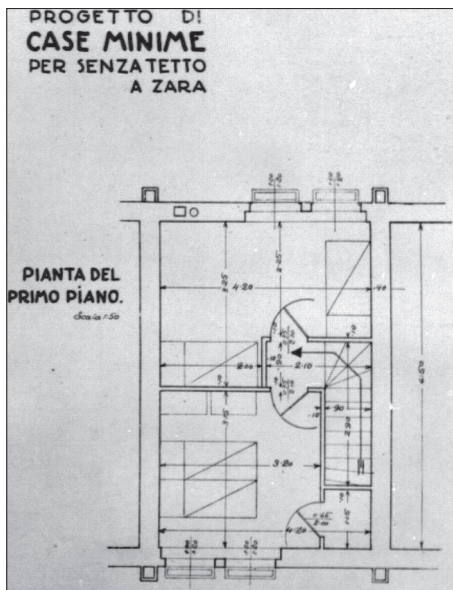
Kad je mala zajednica planirana, postavljena je u tada neurbaniziran dio zadarskog prigrada, uz i danas važno prometno sjecište ulica i putova koji su taj prostor vezali s udaljenom povijesnom jezgrom. Organizirana je sa šest nizova obiteljskih kuća, postavljenih u smjeru sjever-jug, te s ulazima u pojedine stambene jedinice naizmjenice orijentiranim na zapad ili istok. Njena tri istovjetna segmenta, sa po dva niza kuća u svakoj cjelini, imala su između nizova organizirane prostore vrtova, malih intimnih dvorišta. Unutrašnju kičmu sklopa čine dva mala pješačka puta u smjeru sjever-jug i na njih ulazima vezana po dva niza. Dva vanjska niza ulazima su vezana na rubne prostore „četvrti”.

Pojedinačne stambene jedinice projektirane su na dvije etaže, od kojih je onu prizemnu zauzimao integrirani prostor kuhinje i dnevnog boravka, kao i manji prostor sanitarija, dok se na kat uspinjalo stubama u dvije male spavaće sobe ispod armiranobetonske, blago zaobljene krovne konstrukcije. Sama globalna organizacija četvrti nije bila za to doba nimalo neuobičajena jer je urbanistička dispozicija identična modelima već publiciranim u knjizi „Urbanistica” Pietra Bottonija i u stručnim smjernicama tadašnjega konzorcija talijanskih instituta za socijalno stanovanje. No, arhitektonski sklop i detalji koji su rješavali arhitektonsku dionicu tih malih kuća – kako u funkcionalnom, tako i u oblikovnom

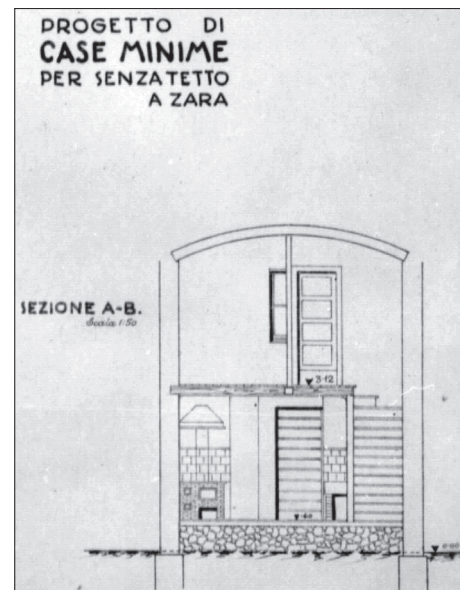
SL. 23. CASE MINIME, TLOCRT PRIZEMLJA, OKO 1939. GODINE

FIG 23 CASE MINIME, GROUND-FLOOR PLAN, ABOUT 1939

SL. 24. CASE MINIME, TLOCRT KATA, OKO 1939. GODINE

FIG 24 CASE MINIME, FLOOR PLAN, ABOUT 1939

SL. 25. CASE MINIME, POPREČNI PRESJEK KROZ STAMBENU JEDINICU, OKO 1939. GODINE

FIG 25 CASE MINIME, SECTION THROUGH A FLAT, ABOUT 1939

smislu bili su jedinstveni i nimalo uobičajeni. Njihova vizualna i funkcionalna jedinstvenost isticala ih je u nizu tadašnjih zadarskih gradnji, o kojima ne poznajemo detalje o projektantima, investitorima i vremenskim detaljima gradnje.

Ovi nizovi, na žalost, nisu iznimka, tako da se o pravom autoru može tek nagađati, jer ni jedan od poznatih planova nije bio potpisan. Spekulacije su moguće posebice zbog veoma slične prostorne organizacije koju su u studijama za Institut za socijalno stanovanje u Milanu predložili P. Bottoni i M. Pucci (1938.-1939.). Jesu li oni autori zadarskog projekta ili su se inženjeri i arhitekti okupljeni oko zadarskog ogranka Instituta za socijalno stanovanje time poslužili kao predloškom, inspiracijom, ili su pak do rezultata došli nezavisno – teško je reći bez podataka koje su Drugi svjetski rat i ratna razaranja uništili.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Kao zaključak potrebno je naglasiti da grad koji je bio politički i fizički izoliran – kako od ostatka države u kojoj se tada nalazio (talijanskog kraljevstva), tako i od prirodnog hrvatskog zaleđa kojega je bio neotuđiv dio – nije popratio tu izolaciju i udaljavanjem od tada modernih arhitektonskih tendencija. Smisao toga praćenja svjetskih trendova u zadarskom primjeru nije vezan za pukovođenje za trenutnom modom, nego u istinskoj interakciji razvoja grada u razdoblju modernističkih događanja i težnje da se ondašnjim

SL. 26. CASE MINIME, ULIČNA PROČELJA, OKO 1939. GODINE

FIG 26 CASE MINIME, STREET FACADES, ABOUT 1939

SL. 27. CASE MINIME, DANAŠNJE STANJE ULIČNIH PROČELJA

FIG 27 CASE MINIME, STREET FACADES TODAY

suvremenim metodama taj razvoj – u za grad negativnom cjelokupnom okruženju – učini što prihvatljivijim i efikasnijim. Time je arhitekturi koja je nosila modernistička obilježja, u zadarskom slučaju u punom smislu, prepušteno da povede prostorni razvoj povijesnog središta, koje je dotad svojim povijesnim nabojem uvelike diktiralo već razvijene estetske metode na svaku noviju arhitektonsku kreaciju, u novo i poviješću neopterećeno razdoblje, a prema stvaranju Zadra kao modernoga gradskog središta. Ovi pokazani primjeri zato su tek crtice u definiranju toga vodstva u stvaranju modernoga grada Zadra i načina na koji je svaka od tada sagrađenih kuća utjecala na gradsku strukturu.

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

1. ARBUTINA, D. (1997.), *Talijanska arhitektura druge četvrtine XX. stoljeća u kontekstu političkih kvalifikacija*, „Prostor”, No.2(14), Zagreb: 321-356.
2. ARBUTINA, D. (2000.), *Glavna obilježja urbanističkog razvoja Zadra 1918.-1944.*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
3. ARTIĆ, A. (1964.), *Prilike u Zadru od 1918. do 1941.*, Zadar zbornik, Matica Hrvatska, Zagreb: 301-321, 826-827.
4. BOTTONI, P. (1938.), *Urbanistica*, Quadreni della Triennale, Ulrico Hoepli Editore, Milano
5. CIUCCI, G. (1989.), *Gli architetti e il fascismo*, Giulio Einaudi editore, Torino
6. DANESI, S., PATETTA, L. (1976.), *Il razionalismo e l'architettura in Italia durante il fascismo*, Edizioni La Biennale di Venezia, Venezia
7. DE SCHÖNFELD, E. (1938.), *Movimento della popolazione nella provincia di Zara*, Casa Ed. E. de Schönfeld, Zara
8. FORMICHI, R. (1940.), *La nuova sede dell'amministrazione comunale e della Biblioteca Paravia a Zara*, "Annali dei lavori pubblici", No.10, Roma: 851-857.
9. JURAS, I. (1997.), *Utopijske vizije arhitekture grada*, Školska knjiga, Zagreb
10. MILIĆ, B. (1955.), *Studijski elaborat regulacijskog plana zadarskog poluotoka*, Zagreb
11. PETRICIOLI, I. (1958.), *Dva tisućljeća zadarskog urbanizma*, „Urbs”, Split: 65-72.
12. PETRICIOLI, M. (1991.), *Prilog poznavanju povijesnih vrtova i perivoja Zadra*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet poljoprivrednih znanosti, Zagreb
13. PICA, A. (1936.), *Nuova architettura Italiana*, Quaderni della Triennale, Editore Ulrico Hoepli, Milano
14. PICA, A. (1941.), *Architettura moderna in Italia*, Editore Ulrico Hoepli, Milano
15. PRAGA, G. (1938.), *Zara*, Enciclopedia Italiana, Roma
16. ROISECCO, G. (1941.), *Concorso per il progetto di massima del piano regolatore di Bologna*, „Architettura”, XIX/4: 153-173, Roma
17. STAGLIČIĆ, M. (1988.), *Graditeljstvo u Zadru 1868-1918*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb
18. STAGLIČIĆ, M. (1989), *Prilozi međuratnoj izgradnji u Zadru*, „Čovjek i prostor”, 7/8.
19. ZEVI, B. (1980.), *Giuseppe Terragni*, Zanichelli Editore, Bologna
20. *** (1927.), *Zara - La veneta capitale della Dalmazia*, Roma
21. *** (1937.), *Rome: Grands projets et réalisations*, "L'Architecture d'Aujourd'hui", No.3, Paris: 3-16.
22. *** (1938.), *Zara: La gemma italiana della Dalmazia*, „Opere pubbliche”, Rassegna dello sviluppo dell'Italia Industriale, Roma
23. *** (1939.a), *Relazione e bilancio consuntivo 1938-39-XVII*, Istituto Fascista Autonomo per le Case Popolari della Provincia di Zara, Zadar
24. *** (1939.b), *Il piano regolatore di Zara - Colana delle pubblicazioni della federazione No. 16*, Federazione nazionale fascista dei proprietari di fabbricati, Roma
25. *** (1939.c), *L'ampliamento nord di Bolzano*, „Architettura”, XVIII/2: 102-104, Roma
26. *** (1939.d), *Gli edifici della nuova Piazza della Vittoria a Bolzano*, „Architettura”, XVIII/2: 105-110, Roma
27. *** (1992.), *Friuli Venezia Giulia guida critica all'architettura contemporanea*, Arsenale Editrice, Venezia

IZVORI SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA SOURCES OF ILLUSTRATIONS

- SL. 1. ARBUTINA, 2001.
- SL. 2. CIUCCI, 1989.
- SL. 3. CIUCCI, 1989.
- SL. 4. PICA, 1941: 327.
- SL. 5. CIUCCI, 1989.
- SL. 6. ZEVI, 1980: 77.
- SL. 7. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 8. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 9. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 10. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 11. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 12. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 13. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 14. *** 1992: 108.
- SL. 15. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 16. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 17. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 18. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 19. ARBUTINA, 2001.
- SL. 20. ARBUTINA, 2001.
- SL. 21. ARBUTINA, 2001.
- SL. 22. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 23. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 24. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 25. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 26. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
- SL. 27. ARBUTINA, 2001.

SAŽETAK SUMMARY

MODERN ARCHITECTURE IN ZADAR AN INTRODUCTION TO ITS APPRECIATION

The author writes about modern architecture in Zadar in the 1930s. This period in the town's development is still intriguing for Croatia, when Zadar was not connected with the rest of the country but isolated from it and politically part of the Kingdom of Italy. This isolation should not be viewed only as resulting from political decisions made by the Fascist regime, it also had another aspect that resulted from the current geopolitical situation and Zadar's physical distance from the rest of Italy. This distance was an important additional isolating factor and it contributed to the interesting features of Zadar's architecture. The article also addresses and especially emphasises the importance of the architectural heritage for every new building, and the specific approach to architecture necessary in an urban structure several millennial old. All this gave rise to an attitude that still exists, a very negative view of modern architecture which is right from the first defined as exceedingly detrimental in a historical environment. Today this attitude is at best expressed through merely suffering its presence, but people still look on it as a major intrusion in the historical picture of the town. In the section showing the ambivalent approaches of contemporary Italian architects the article describes the specific features of Italian architecture at that time and the great complexity in evaluating the total picture of Italian interwar architecture. As Zadar was then part of the Kingdom of Italy, almost all the currents of con-

temporary Italian architecture came to expression on houses built in Zadar. The article gives examples of five characteristic buildings as a foundation for understanding modern interwar architecture in Zadar: The Petar Preradović Elementary School (earlier: Scuola A. Cippico (1931-36)), designed by Giulio Mercurio, was the first building whose pure modernistic cube and crystalline shapes meant a complete contrast to the humble stone architecture of the Varoš area in Zadar. This contrast additionally fuelled the fierce attacks of the people of Zadar, who saw this building as a violation of the architectural heritage because its unadorned façade was in acute conflict with the historicist houses built until then.

The block of flats for municipal civil servants (1935-36), whose present address is Ulica kralja Dmitra Zvonimira, was signed by the Zadar engineer Giovanni Trioli.

The *Casa dell'ONB* (1933-36), now the Puppet Theatre, was designed by Francesco Mansutti and Gina Miozza on today's Obala kralja Tomislava. It was built as a public building (sports complex) and introduced radical functionalistic architectural modernism into Zadar.

The Zeraushek Hotel, today the Central Coffee-House (1938), was designed by the architect Umberto Nordia from Trieste and is in today's Široka ulica. Its construction in the largest and most important street on the peninsula of a town with several millennia of urban tradition was a real architectural challenge.

The importance of this building is primarily the way in which Nordio rose to the task because he had to fit its striking outline in a small space and use a pronounced modern architectural vocabulary. In architectural details and façade decorations he subjected himself to the rich historical environment only by using stone as a means of expression.

The Case minime (1939-42) in today's Novigradska ulica, by an as yet unknown architect, are an interesting and architecturally important example of construction that was not representative in size or wealth, but represented architecture that was important for Zadar at that time because these were houses charged with functionalistic expression and had both aesthetic and important social attributes. They symbolise the many workers' houses built in Zadar at that time.

As a short conclusion it is necessary to emphasise that although this town was physically isolated from the rest of the country it belonged to at that time (the Kingdom of Italy) and politically isolated from its natural Croatian hinterland, of which it was a close element, this isolation did not lead to isolation from currently modern architecture. Keeping up with world trends in Zadar meant not only being *au courant* but developing true interaction between urban development and modern methods in the wish to overcome a negative destiny as acceptably and efficiently as possible.

DRAŽEN ARBUTINA

BIOGRAFIJA BIOGRAPHY

Mr. sc. **DRAŽEN ARBUTINA**, dipl. ing. arh. rođen je 1970. godine u Zagrebu. Diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1996. godine te magistrirao 2000. godine s temom „Glavna obilježja urbanističkog razvoja Zadra 1918.-1944.“. U razdoblju od 1996.-2000. zaposlen je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Sudjelovao je na nekoliko međunarodnih radionica i seminara (Njemačka, Danska, Švedska, Norveška, Španjolska, Slovenija), te kao suradnik na nekoliko urbanističkih projekata. Autor je nekoliko znanstvenih i stručnih priloga u domaćim i međunarodnim publikacijama. Član je Hrvatskog nacionalnog odbora ICOMOS (od 1999.).

DRAŽEN ARBUTINA, Dipl. Eng. Arch., M. Sc., was born in 1970 in Zagreb. He graduated from the Faculty of Architecture, Zagreb University, in 1996 and got his master's degree in 2000 in the subject *Main Characteristics of the Urban Development of Zadar 1918-1944*. From 1996 to 2000 he worked at the Faculty of Architecture, Zagreb University. He has participated at international workshops and seminars (Germany, Denmark, Sweden, Norway, Spain, Slovenia), and collaborated on several town-planning projects. He writes scientific and professional contributions in Croatian and international publications. He is member of the Croatian National Committee of ICOMOS (since 1999).